

הגאון הרב מרדכי פרום זצ"ל

ר"מ בישיבת "מרכז הרב"

מחבר ספר "תורת הלוי" על ספר החינוך

ועוד ספרים חשובים

י' שבט תרפ"ח – כ"ח אלול תשל"ב

יוצא לאור לרגל חמישים שנה לפטירתו
כ"ח אלול תשפ"ב

הערות ותגובות

כינרתי esa@etrog.net.il

0587-413213

תוכן העניינים

5	הקדמה
9	תולדות חיים
15	ספריו וכתביו
19	על דמותו ומעשיו
33	מאמרי הערכה
41	הקדמת הרב מרדכי לספרו "תורת הלוי" על ספר החינוך

אמר רב יהודה אמר רב, כל המתעצל בהספדו של חכם ראוי לקבורו בחייו, וכו'. ההתעצלות משמעותה שהוא כן עוסק בהספדו של החכם, אלא שהוא מתעסק בו בעצלות, ולא בכל המילוי של הכבוד הדרוש והראוי להבליט ביחש להספדו של חכם. ותוכן העצלות בא, מפני שבכל ההערכה של החכם הלא ישנן **מעלות גלויות**, שבחיי החכם נתגלו לרבים ורבים נהנו מאורו, אבל עלינו לדעת שהרבה יותר ממה שהחכמה וכל יתרונותיה המקושרים עם נפש החכם יכולים להתגלות במפעלים ובביטויים, ישנו **אוצר סתום וחתום, אוצר גנוז, שהוא בנפש החכם, שסגולתו המקודשת** היא פועלת ג"כ באופן מוסתר וצנוע גם על האיכות של ההשפעות המגולות, שהערכתן היא נודעת וניכרת. וכל **המתעצל בהספדו של חכם**, אין כל האוצר הגנוז שנחסר מהעולם על ידי הסתלקותו של החכם נוגע אל לבבו, וכל מה שהוא מספיד אותו איננו נוגע כי אם על דבר הדברים הגלויים, והתועלת המעשית המפורסמת שהכל מרגישים את חסרונה בעת סילוקו של החכם. ... הכח הנשגב של החכם, **שערכו הסגולי** אין לו שיעור והערכה במידות החושים וארחות הפרסומים.

[עין איה, שבת קה, א]

הקדמה

אחת מהדמויות החשובות ביותר שהיו בישיבת "מרכז הרב" המתחדשת¹, היה הג"ר מרדכי הלוי פרום זצ"ל. ר"מ ראשי ומשגיח בישיבה, נשוי לנכדתו של מרן רבינו הגדול הראי"ה קוק זצ"ל. ודאי שהיה מגדולי ישראל בדור, כניכר בספריו ההיקף והעומק הגדול.

כפי שאמרו רבים, צורת הישיבה וסדריה עד היום נקבעו הרבה בזכותו, וא"כ כמה הכרת הטוב חייבים לו בני הישיבה לדורותיהם.

הרב מרדכי זצ"ל נפטר בדמי ימיו, בגיל ארבעים וארבע. עליו ראוי לומר את דברי המדרש (שה"ש רבה, ו, ו):

"כד דמך רבי בון ברבי חייא עאל רבי זירא ואפטר עילוי (קהלת ה') 'מתוקה שנת העובד, אם מעט ואם הרבה יאכל'. נימר לכון למה רבי בון דומה, למלך שהיה לו כרם ושכר עליו פועלים, והיה שם פועל אחד מתכשר במלאכתו יותר מכולן, כיון שראהו המלך כשר במלאכתו יותר מדאי, אחזו בידו והתחיל מטייל עימו ארוכות וקצרות. לעיתותי ערב באו הפועלים ליטול שכרן, ובא אותו פועל ליטול שכרו עמהם, ונתן לו המלך שכרו כמותן. התחילו הפועלים מצירים, אמרו לו אדוננו המלך אנו שייגענו כל היום, וזה לא יגע אלא שתיים או שלוש שעות ביום והוא נוטל שכרו כמותינו. אמר להם המלך, מה אתם מצירים, יגע זה בשתיים או בשלוש שעות מה שלא יגעתם אתם כל היום כולו. כך יגע רבי בון בר חייא לעשרים ושמונה שנה בתורה, מה שלא יגע תלמיד ותיק למאה שנה".

דמותו של הרב מרדכי² זצ"ל עלומה ונסתרת יחסית אצל רוב הציבור בזמננו, וראוי לנו כעת במלאות חמישים שנה לפטירתו להעלות את זכרונו, ולהתבונן

---

¹ כידוע, היו כחמש עשרה שנים בהם לא תיפקדה ישיבת "מרכז-הרב" כישיבה מסודרת, מפטירת מרן הרב זצ"ל בשנת תרצ"ה, עד שנת תשי"א, שאז באו לישיבה קבוצת בחורים שהביא איתו הרב יעקב כלאב זצ"ל (חתן הרב דב קוק זצ"ל, אחיו של מרן הרב זצ"ל), והצמיחו את הישיבה מחדש. על תקופה זו ראה בהרחבה בספר "חיים של יצירה", הרב יוחאי רודיק, מוסד הרב קוק תשפ"ב, פרק שלישי: "שעת דמדומים", ובעוד ספרים.

² ר' מרדכי (כ' בצירה), בפי תלמידיו.

באורחותיו. אין צריך לומר שאין כאן יומרה להקיף ולסכם, אלא מעט קווים לדמותו.

כלפי מי שהעיר: "הרי ר' מרדכי הותיר אחריו שפע מחברות, אוצר גדול ועצום, שעדיין לא הוציאו לאור אלא רק מעט שבמעט. דומה שכיבודו המשמעותי הוא דיבוב שפתותיו בקבר", אפשר לענות שהן שתי בחינות: לציבור הלומדים דברי התורה ודאי הם העיקר, אבל מה שיותר שווה לכל נפש זה דמותו ופועליו, מה שיכול להשפיע לטובה עלינו. וכבר לימדו חז"ל בתחילת מס' מגילה, שכבוד תורה גדול מלימוד תורה.

תודתי להרבה מתלמידיו שנאותו לשתף מזכרונות על רבם, חלקם בכתב וחלקם בעל פה. וכן תודתנו לכל העוזרים במלאכה, ובתוכם רעיית היקרה מנב"ת ובני היקרים משה נ"י ודוד נ"י. כן תודתי לישיבת "מרכז הרב" על השתתפותה בהדפסת החוברת.

נזכיר כאן בצער גדול את סילוקו של צדיק לאחרונה, בן דוד שני של ר' מרדכי, הוא הצדיק הג"ר שמחה הכהן קוק זצ"ל, רבה הראשי של רחובות, פאר רבני ישראל. "נעים הליכות ונועם המידות", כלשון הגריש"א זצ"ל בתשובה אליו. עוד ידובר רבות צדיק מה פעל, בקידוש שם שמים וברוממות ההנהגה, להרבות ולהגדיל אהבת התורה, עם ישראל וארץ ישראל. יעמדו לו כל זכויותיו העצומות, תנצב"ה.

בעז"ה נרבה כבוד תלמידי חכמים בישראל, נלמד מאורחותיהם הרוממות, לעלות תמיד למעלה, "אורח חיים למעלה למשכיל למען סור משאול מטה".

עמיחי כינרתי

איתמר שבשומרון

אלול תשפ"ב

תולדות חיים

✧ בחרותו

✧ תקופת לימודיו בישיבת "מרכז הרב"

✧ מגיד שיעור בישיבת "מרכז הרב"

✧ ילדיו

✧ פטירתו

✧ מכתב רבינו הרצי"ה זצ"ל לרגל האזכרה בישיבה

✧ דברים שנדפסו בעיתון "הצופה"

תולדות חיים³

הרב מרדכי פרום, חתנו של הרב שלום נתן רענן, היה אחת הדמויות הבולטות בהנהגת הישיבה, לאחר פטירת מרן הראי"ה קוק.

מבחירי התלמידים בישיבת נוההרדוק בתל אביב ובני ברק ובישיבת "חיי עולם" בירושלים, מקורב מאד לרב יעקב קנייבסקי, בעל ה"קהילות יעקב". סמוך למלחמת השחרור הגיע לישיבת "מרכז הרב", והתפרסם כתלמיד חכם מופלג בכל מקצועות התורה. מלבד גדלותו בתורה היה מעורב מאד בנעשה בארץ ישראל. שיעוריו היו לדוגמא בבהירות ההסברה, בניסוח היסודות ובהעמדת הקושיות. נוסף על כך היה נעים זמירות ושליח ציבור בתפילות ימים נוראים בישיבה.

הכל ציפו לראות בהמשך פריחתו וגדילתו לתפארת הישיבה, אך נבצר הדבר עם הילקחו בדמי ימיו, כבן מ"ד, בכ"ח אלול ה'תשל"ב.

בחרותו

הרב מרדכי פרום נולד **בשנת תרפ"ח** בפיוטריקוב לאביו ר' נפתלי יצחק⁴, מגדולי חסידות גור, ולאמו מרת לאה⁵. היה לו גם אח, ר' נח, מבני ברק.

עלה עם הוריו לארץ ישראל **בשנת ה'תרצ"ה**. למד בישיבת נוההרדוק בתל אביב ובבני-ברק, ובישיבת "חיי עולם" בירושלים.

ר' מרדכי היה יתום מאביו בגיל עשרים, לפי הכתוב בתחילת ספרו "תורת הלוי", שאביו נפטר בליל שבת קודש פרשת תרומה, ד' אדר א' תש"ח. אמו נפטרה בשנת תשל"א, כשנה לפני פטירתו.

---

3 קורות חייו פורסמו בעבר, והובאו כאן עם מעט הוספות.

4 בתחילת ספרו תורת הלוי על החינוך, הקדיש הרב מרדכי זצ"ל את ספרו **"לזכר אמו"** **החסיד ועניו**. בהסכמת הרב אליהו מרדכי ולקובסקי זצ"ל לספר הנ"ל הוא כותב על ר' נפתלי שהיה **"איש ירא וחרד אמיתי"**.

5 לבית צדקוביץ. בהקדמת ספרו תורת הלוי על החינוך, מודה הרב מרדכי זצ"ל לאמו מרת לאה, **"הצנועה במעשיה ובמידותיה התרומיות, אשר הדריכה אותי על ברכי התורה והביאה אותי עד הלום"**.

תקופת לימודיו בישיבת "מרכז הרב"

סמוך למלחמת השחרור הגיע לישיבת "מרכז הרב", והתפרסם כתלמיד חכם מופלג בכל מקצועות התורה.

על גדלותו בתורה יעיד ספרו הראשון "תורת הלוי" על ספר החינוך (שמונה המצוות הראשונות) וההסכמות הנלהבות שנכתבו ע"י הרבנים הראשיים דאז, הרב הרצוג והרב עוזיאל, וכן ע"י רבה של ירושלים הרב צבי פסח פרנק, והרב אליהו מרדכי ולקובסקי, שהיה חבר הרבנות הראשית לישראל והכיר את ר' מרדכי עוד בהיותו נער.

מלבד גדלותו בתורה היה מעורב מאד בנעשה בארץ ישראל: קודם להקמת המדינה, בעודו תלמיד הישיבה, היה מרכז "לשכת הגיוס" של ירושלים⁶, שבין השאר עסקה בחיולם של תלמידי ישיבות. היה חבר קרוב של דוד רזיאל, מפקד האצ"ל, ואח"כ של דוד ברגמן חבר מועצת עיריית ירושלים.

הרב מרדכי נישא לציפורה, בתו של הרב ר' שלום נתן רענן - קוק זצ"ל, שהיה חתן מרן הראי"ה זצ"ל ומנהל ישיבת "מרכז הרב"⁷.

מגיד שיעור בישיבת "מרכז הרב"

חמש שנים לאחר המלחמה מינהו מרן הרב צבי יהודה קוק כמגיד שיעור לצעירים בוגרי ישיבות תיכוניות שהגיעו לישיבה. תלמידיו ציינו את דייקנותו הרבה בקביעות השיעורים וסיומם בזמן שנקבע מראש. "שיעוריו היו לדוגמא בבהירות ההסברה, בניסוח היסודות ובהעמדת הקושיות".

לקראת החגים הרצה הרב פרום בפני תלמידיו מערך שיעורים בנושא החגים, בתוספת דברי אגדה ומוסר, וסמוך לשנת השמיטה עסק עם בוגרי הישיבה ותלמידיה בבירור הלכות שמיטה באמצעות לימוד ספרו של מרן הראי"ה קוק "שבת הארץ" וסוגיות תלמודיות העוסקות בנידון.

⁶ מוזכר הדבר גם בספר "איש על העדה", הרב שאר ישוב הכהן זצ"ל, עמ' 84.

⁷ בהקדמת ספרו תורת הלוי על החינוך, מזכיר הרב מרדכי זצ"ל "ברכה מיוחדת" לחותנו, "האי גברא רבה היקר באנשים, הוא ניהו חותני הנאמן מוה"ר שלום נתן רענן קוק שליט"א, מנהל ישיבת מרכז הרב". על דמותו המרוממת של ר' נתן זצ"ל יצא לאור בזמנו ספר הזכרון "בשמן רענן", שני כרכים עם הרבה מאמרים נפלאים.

בימים הנוראים היה משמש כשליח ציבור בתפילות ערבית, ובמוסף של היום השני של ראש השנה.

ילדיו

בקרב תלמידיו וקרוביו ידוע, כי לאחר ששנים רבות חכו משפחת פרום לילדים, הקים ר' אריה לוי זצ"ל, במוצאי יום הכיפורים, בית דין מיוחד בראשותם של הרב אברהם שפירא, ר' שבתאי שמואלי ור' אריה לוי עצמו, תוך הכרזה: "אנו בית דין של מטה גוזרים על פלוני ופלונית שיפקדו בזרע של קיימא, וכשם שגזר בית דין של מטה – כך יקויים על ידי בית דין של מעלה". באותה שנה נפקדו בני הזוג בבית ראשונה, רבקה. אחריה נולדה שרה, והבן נתן מרדכי נולד לאחר פטירת אביו.

פטירתו

הכל ציפו לראות בהמשך פריחתו וגדלותו לתפארת הישיבה, אך נבצר מאיתנו הדבר עם הילקחו בדמי ימיו, בן מ"ד שנים, בכ"ח אלול תשל"ב, זמן קצר לאחר פטירת חמיו, הרב נתן רענן, והרב "הנזיר".

בכ"ז אלול התקיימה בישיבה האזכרה של הרב הנזיר זצ"ל, שלושים לפטירתו. ר' מרדכי דיבר יפה מאד, והתרגש. בבוקר כ"ח אלול ר' מרדכי הרגיש לא טוב בליבו, ופינו אותו מיד לשערי צדק, ואחר-הצהרים נפטר מהתקף לב. בערב ראש השנה התקיימה הלוייה גדולה ב"בית הרב", הגיעו גם כמה גדולי ישראל, כמו הגרש"ז אויערבך זצ"ל ר"י קול תורה והגרש"ז ברוידא זצ"ל ר"י חברון. הספידוהו מרן הגר"א שפירא זצ"ל בבכי גדול, ומרן הגר"ש ישראל זצ"ל שאמר בתוך דבריו שכנראה רוצים בשמים את בעל התפילה שלנו.

נקבר בהר הזיתים, בחלקה של חסידי גור.

"מקיש הוא לזרעו, מה הוא בחיים אף הוא בחיים". ב"ה זכו הרב והרבנית לשלושה ילדים, רבקה (קדרון), שרה (אליאש) ונתן מרדכי פרום, ומהם בלעה"ר נכדים ונינים, כן ירבו, ממשיכים במסורת ודרך אבות המפוארת.

על קברו נכתב:

פ"נ הרב הגאון, מרביץ תורה ויראה, מורינו ורבינו
הרב מרדכי יהודה, בן הרה"ח ר' נפתלי יצחק הלוי, פרום, זצ"ל
חתן הרב הגאון מו"ר שלום נתן רענן זצ"ל, חתנא דבי נשיאה
ר"מ בישיבת "מרכז הרב"
ומחבר תורת הלוי על החינוך
נולד י' שבט תרפ"ח, נלב"ע כ"ח אלול תשל"ב
תנצב"ה

מכתב רבינו הרצ"ה זצ"ל

לרגל האזכרה בישיבה

כל עצמותי תאמרנה כולי אתכם
בהעלאת זכר קדשו ודאבון מחסורנו
בהעדר מחמדנו פארנו הגאון ר' מרדכי נצב"ה
כוח וזכות **הרבצת תורתו להגדילה ולהאדירה**, יוסיף ויגביר תוקף מאמצנו
לריבוי קידוש השם ישראל ואורייתא ממקור קודש הקדשים של משגב
תפארתנו לרוממות הארת אור גדלות קדושת התורה והמצוה על כל מלוא
רוחב ארץ חיינו ועל כל בנין בית ישראל ותקומת נחלתו, **בכח אסוקי**
שמעתתא והלכתא מתוך גדולת קדושת תורת אמת ונועם שלום וזכות
יסודיותו ז"ל, עלינו ועל כל ישראל ואורייתא.

צבי יהודה הכהן קוק

[נדפס בספר "רבינו", ירושלים תשס"ד, הרב אבינר והרב נוימן, עמ' 84.
ההדגשות אינן במקור]

דברים שנדפסו בעיתון "הצופה"⁸

כ"ט אלול תשל"ב:

נפטר הרב מרדכי פרום, ראש ישיבת "מרכז הרב"

הרב ר' מרדכי יהודה הלוי פרום, ראש ישיבת "מרכז הרב", בירושלים
נפטר אתמול מהתקף לב בן 44.

למדן גדול, שספרו תורת הלוי זיכהו בפרס הרב קוק, מסביר מצויין בשיעוריו
ובעל מידות תרומיות, מטובי ראשי הישיבות. פטירתו הפתאומית הדהימה
את תלמידיו, מוקיריו וידידיו והשרתה אבל כבד בעיר.

היה חתנו של הרה"ג ר' נתן רענן קוק זצ"ל, ר"י "מרכז הרב", שנפטר השנה.
הניח אשתו הרבנית ושתי בנות. הלוייה תצא הבוקר בתשע וחצי מישיבת
"מרכז הרב" רחוב הרב קוק.

מודעת אבל מטעם ישיבת "מרכז הרב"

בד"ה. וי לארעא דישראל דחסרה גברא רבה.

בלב קרוע ומורתח אנו מודיעים על הסתלקותו של מו"ר הרה"ג הגדול, אוצר
התורה והיראה, מוהר"ר רבי מרדכי יהודה הלוי פרום, בן הרה"ח נפתלי
יצחק הלוי, זצ"ל (נכד מרן הרב זצ"ל). שימש בקודש כר"מ הישיבה הקדושה
כעשרים שנה והעמיד תלמידים הרבה.

הלוייה תצא מישיבת "מרכז הרב" ברחוב הרב קוק מס' 3 בשעה תשע וחצי,
היום יום ו', ערב ר"ה, להר הזיתים.

המשפחה ובית הרב, הישיבה המרכזית עולמית "מרכז הרב", ההנהלה,
הרמ"ם, התלמידים, כולל האברכים, מכון הלכה ברורה וישיבת ירושלים
לצעירים

⁸ תודתי הרבה ל"גנזך הציונות הדתית" בתוך מוסד הרב קוק, על העזרה בזה.

לווית הרב פרום ז"ל

קהל רב השתתף ביום ששי בלוויתו של הרב מרדכי הלוי פרום, ר"מ בישיבת מרכז הרב, שהובא לקבורות בהר הזיתים. במקום צאת ההלויה משיבת "מרכז הרב" הספידוהו הרב הראשי לישראל הגרא"י אוטרמן שעמד על גודל האבידה לעם ישראל ולישיבה, הרב אברהם שפירא ר"מ ואב"ד, והרב שאול ישראלי חבר הרבנות הראשית שעמד על מסירותו של המנוח למען הישיבה ולמען הרבצת התורה.

אחי המנוח והרב שאר ישוב הכהן אמרו קדיש.

מכון הרי פישל לדרישת התלמוד ולמשפט התורה

ברוך דיין האמת

המומי צער אנו מודיעים על הסתלקותו בדמי ימיו ובעצם גידולו של רב חביבנו, האי גברא רבה ויקירא, פאר היהדות התורתית, ר"מ ישיבת "מרכז הרב" הרב הגאון ר' מרדכי יהודה הלוי פרום זצ"ל

חתנא דבי נשיאה הגרש"נ רענן קוק זיע"א

שבר על שבר הושברנו, אוי נא לנו

בנחמת ציון וירושלים ינוחמו

הנני מתאבל מרה על הסתלקותו בטרם עת של מורי ורבי וידי"ן, אוצר התורה והוראה, הגה"צ רבי מרדכי יהודה הלוי פרום זצ"ל ר"מ ישיבת "מרכז הרב"

וי להאי גברא רבה דחסרא בעלמא!

דוד ברגמן [חבר מועצת עיריית ירושלים]

ספריו וכתביו

ההדרת תוס' שאנץ על פסחים – ר' מרדכי הוציא לאור [בגיל עשרים ושמונה!] עם הערותיו את תוספות הרשב"א [הר"ש משאנץ] על מסכת פסחים, ועם הגהות וחדושים "זהב שבא" של הגאון האדר"ת זצ"ל. בתחילת הספר כתב ר' מרדכי מבוא חשוב ויסודי. הוצאת מכון האדר"ת, ירושלים תשט"ז.

ספר "תורת הלוי" על ספר החינוך - חידושים וביאורים בספר החינוך. הערות וחקירות בדיני המצוות. תשי"ב, מהד' שניה תשמ"ח.

שיעורים בהלכות פורים – י"ל אדר תשל"ג, בעריכת הרב זלמן מלמד שליט"א. בהקדמה שם: "בימים אלו, הימים שלפני פורים, רגיל היה מורינו ורבינו הרב מרדכי יהודה הלוי פרום זצ"ל לתת שיעורים על עניני פורים. שיעורים אלו נאמרו בטוב טעם ודעת, וזכורים היטב לבני הישיבה". שיעורים אלו נדפסו ביתר הרחבה ע"י הרב אורי דסברג בספר הזכרון "כי שרית", שעלבים תשמ"ט.

שיעורים בהלכות חנוכה – סיכום שיעורים. בעריכת הרב שלמה בן חמו. תשל"ו.

דביר מרדכי - שיעורים בהלכות חנוכה, מתוך מחברותיו. בעריכת הרב נריה גוטל שליט"א, תשמ"א.

תורת הלוי - שיעורים והערות על פרק ראשון של מסכת כתובות. בעריכת הרבנים מארק וגאופטמן. הוצאת מכון הרצי"ה, תש"ס.

תורת הלוי - שיעורים והערות על מסכת בבא קמא. הוצאת מכון הרצי"ה, תשס"ח.

תורת הלוי **"גבורת יהודה"** על מסכת פסחים – עיונים והערות שכתב הרב מרדכי זצ"ל בצעירותו על מסכת פסחים, הוצאת מכון הרצי"ה, תשע"א.

מאמרים ודברי תורה רבים מפי עטו נדפסו בקבצים תורניים, כגון:

בספר הזכרון **"זכור זאת ליעקב"** ("מרכז הרב", תשל"א) על הרב יעקב כהן זצ"ל,

בספר הזכרון **"בשמן רענן"** על הרה"צ ר' נתן רענן קוק זצ"ל,

בספר הזכרון **"אשל אברהם"** על מרן הגר"א שפירא זצ"ל,

בספר "מאורות הרצי"ה" (הו"ל הרב הושע רבינוביץ שליט"א) נדפסה שיחה על ל"ג בעומר,

וכן נדפסו שיעוריו בהרבה מקבצי **'ניצני ארץ' ו'פרי הארץ'** של ישיבת "מרכז הרב".

רבים עוד שיעוריו וכתביו שעדיין לא נדפסו, ובעז"ה יגיע זמנם, ע"י אוהבי התורה ולומדיה.

על דמותו ומעשיו

- ✠ הרב חיים כץ שליט"א
- ✠ ראש הישיבה רבנו הרב יעקב שפירא שליט"א
- ✠ הרב משה חיים דימנטמן שליט"א
- ✠ הרב יעקב אריאל שליט"א
- ✠ הרב יהושע מגנס שליט"א
- ✠ הרב יוסף בדיחי שליט"א
- ✠ הרב ירחמיאל וייס שליט"א
- ✠ הרב שלמה אבינר שליט"א
- ✠ הרב אליעזר וייל שליט"א
- ✠ הרב יאיר אוריאל שליט"א
- ✠ הרב אליאב שוחטמן שליט"א
- ✠ הרב יצחק שילת שליט"א
- ✠ הרב הושע רבינוביץ שליט"א
- ✠ הרב זרח נובוגרוצקי שליט"א
- ✠ הרב יהושע בן מאיר שליט"א
- ✠ הרב משה גנץ שליט"א
- ✠ הרב מרדכי פרידמן שליט"א
- ✠ הרב ישעיהו מייטליס שליט"א
- ✠ הרב נפתלי בר-אילן שליט"א
- ✠ הרב אריה שטרן שליט"א
- ✠ הרב עזריאל קארפ שליט"א
- ✠ הרב יעקב אריאל שליט"א
- ✠ הרב יוחנן פריד שליט"א

על דמותו ומעשיו

מובא כאן ליקוט דברים שאמרו או כתבו תלמידיו של הרב מרדכי זצ"ל על דמותו.

ר' מרדכי היה דמות מרכזית בישיבה, עמוד התווך של הישיבה.

היו עוד גדולי עולם בישיבה, והעבירו שיחות ושיעורים כללים וכו', אבל מי שלמעשה ישב עם הבחורים על הדף גמרא, רש"י ותוס', ראשונים ואחרונים, זה היה ר' מרדכי זצ"ל.

השיעורים המיוחדים של ר' מרדכי זצ"ל זכורים לטובה אצל תלמידיו, הבאנו כאן מלשונם.

גם הזכירו כמה מתלמידיו את העובדה שהיו לו יסורים שונים בחייו, ואפשר לומר על תורתו "תורה שלמדתי באף - היא עמדה לי".

כל השבחים הגדולים על השיעורים, שכל התלמידים זוכרים לאורך שנים, ברור שמעיד על ידיעה והבנה עצומה, וכפי שאמרו עליו: **"משנתו היתה סדורה עליו!"** (ראה תענית ח, א).

ר' מרדכי זצ"ל היה איש מכוסה. החיצוניות שבו כיסתה על הפנימיות. ידע להסתיר. כלפי חוץ ארשת פנים רצינית, אבל היה יום אחד בשנה שבו הוא לא היה יכול להסתיר, יום פורים, "נכנס יין יצא סוד", וראו את הפנימיות שלו, את שמחת החיים הפנימית, את הבדיחות והעליצות, את השנינות, שרק היין יכול להוציא.

איזו בהירות של תורה, איזה אור של תורה. מתנת שמים שזכה לה, סייעתא דשמיא, אבל מתוך יגיעה עצומה ומסירות נפש על תורה, שכבר בשנות צעירותו היה ראוי להעביר שיעורים בישיבה.

ולימד גם מסכתות של מועד, עניי החגים, גם דברים שלא נלמדים כסדר בישיבות. וזכינו לשמוע שיעורים מיוחדים על החגים, במסכתות של סדר מועד, על ר"ה, יוכ"פ, סוכות, פורים, וזכינו להכנס לעומקו של חג, להווית החג, להארת החג, מתוך השיעורים הנפלאים שלו בעניי המועדים.

ר' מרדכי זצ"ל, שהיה נשוי לנכדתו של מרן הרב זצ"ל, בכל הזדמנות שהיה יכול היה מזכיר חידושי תורה של מרן הרב זצ"ל, דברים שנמסרו לו בכתב (ואז עדיין לא נדפסו רבים מהספרים) או בעל פה. רצה תמיד לחבר את בני הישיבה לתורתו של מרן הרב זצ"ל.

ר' מרדכי כל חייו היו הישיבה, מסר את עצמו לישיבה, ויש חובת הכרת הטוב של הישיבה כלפיו.

[הרב חיים כץ שליט"א, מתוך דברים שנאמרו באזכרה בישיבת "מרכז הרב", שלושים שנה לפטירת ר' מרדכי זצ"ל]

... צריך לזכור גם את ההיסטוריה של הישיבה לפני חמישים שנה. בשבת הגדול נפטר הרב רענן, בכ"ח אב נפטר הרב הנזיר, ובכ"ח אלול נפטר הרב פרום, והרצ"ה היה אז בבית חולים. אפשר לדמיין מה הלך פה. ובכל זאת בירח אחד". כל האנשים האלו, כל אחד היה מיוחד בדרכו וכו'. **הרב פרום, מי שזכה לשמוע ממנו שיעור זה היה הדבר הכי מתוק בעולם.**

מי ששמע את השיעור, היה מרגיש שהתלמיד חכם הזה בעצם השיעור שלו זה שירה של תורה, מלבד שהיה בעל מנגן גדול, גם השיעורים שלו היו מתוקים מדבש, דבר דבור על אופניו, הוא היה בנאי נפלא בכל סוגייה.

[ראש הישיבה רבינו הרב יעקב שפירא שליט"א, מתוך שיחת סוף זמן חורף תשפ"ב]

כשהגעתי ללמוד בישיבת "מרכז הרב", ר' מרדכי זצ"ל לימד שיעור א', ונכנסתי לשיעור שלו. ממנו קיבלתי את ההנאה בלימוד, את הגישמקט, את ה"והערב נא"!

כשר' מרדכי נתן שיעור הוא ריתק כל כך את התלמידים, עד שאי אפשר היה להסיח את הדעת אפילו לשניה... כל כך מתוק וכל כך מסודר. לא שמעתי דבר כזה.

[הרב משה חיים דימנטמן שליט"א, ר"מ ישיבת כרם ביבנה וראש כולל יד ברודמן רחובות, באזכרה לר' מרדכי זצ"ל ב"מרכז הרב"]

היה לר' מרדכי זצ"ל כושר הסברה מיוחד, ידע לומר דברים בטעם של לימוד, לתת גישמק גדול, בחר ועמל לומר דברים עם סברות מהנות, בשביל לתת לתלמידים טעם של תורה ועריבות של תורה. גם בשיעורים הרגילים, וגם בשיעורים המיוחדים, כגון לפני חגים וכו'.

באתי לישיבה בהתחלה כבחור צעיר בשביל ללמוד זמן קצר, אבל הטעם שהוא נתן לי בלימוד השאיר אותי בישיבה לעשר שנים!!

[הרב יעקב אריאל שליט"א]

היה מאד מיוחד בטעם והסברה של הדברים. גם דברים עמוקים וקשים, היה מבאר לתלמידים בבהירות נפלאה, בסדר מופתי. היה בעל כשרון גדול, אבל גם היה עמל מאד מאד בתורה.

רואים בספרו תורת הלוי על המצוות הראשונות בספר החינוך, שהוציא ממש בצעירותו, איזה היקף עצום, המון חידושי תורה כ"כ גאוניים וכ"כ ברורים ומסודרים.

ידיד שלו העיד בפני שר' מרדכי למד בזמנו 18 שעות ביממה, ומתוך כך זכה להוציא את הספר הנפלא הזה.

זכורני שהגעתי ללמוד בישיבה, למדו אז מסכת סנהדרין פרק שני, והיה על הסוגיה שם חידוש של הגאון ר' יהונתן איבשיץ באורים ותומים, דברים חריפים ומורכבים, והיה לנו קשה ומסובך ללימוד, אבל כשר' מרדכי הסביר זאת בשיעור הכל היה כל כך פשוט, הקושיה והתירוץ וכו', עד שלא יכולנו להבין מדוע התקשינו בכך מקודם...

ר' מרדכי זצ"ל הכניס "סדר" לישיבה, כגון סדרים איך מתקבלים לישיבה. תחילה מבחן אצל הרב מרדכי, ראיון אצל הרצי"ה, וגם היה צריך הבחור מראש לסדר לעצמו חברותא בוגרת מתוך הישיבה, שיחתום עליו שילמד

איתנו סדר גמרא ואחראי להשגיח עליו ולדאוג לו וכו'. זה היה תנאי להתקבל לשיבה⁹.

ר' מרדכי הטביע חותם גדול בשיבה לדורות. השיבה היתה בתקופת מעבר, מעבר בין ישיבה קטנה מאד לשיבה צומחת וגדלה, והיה צריך לקבוע סדרים בהרבה ענינים בשיבה, איך מצד אחד שיהיו דברים ונהלים ברורים וקבועים, ואיך מצד שני לתת לכל אחד די חופש שיוכל לצמוח באופן אישי וחירותי, וכמעט הכל נקבע בזה אז ע"פ ר' מרדכי ונשאר עד היום, גם דברים שנראים לנו היום בשיבה פשוטים אז היה צריך ליסד אותם.

הבחורים מאד אהבו אותו והעריכו אותו. כשהסתלק לעולמו בחטף הרגישו כל בני הישיבה כיתומים.

[הרב יהושע מגנס שליט"א]

זכיתי שר' מרדכי לימד אותי בשיעור ב', וגם בשיעורים הכללים בשיבה. הרב יעקב פרידמן שליט"א (אח"כ ר"י תפרח) שלימד אותי בשיבה בשיעור א', אמר לנו שר' מרדכי הוא המגיד שיעור הטוב ביותר בארץ. הוא היה הר"מ המרכזי בשיבה. בשביל לחזק את הישיבה היה יושב בכניסה לבית המדרש.

ביחוד בפורים היה אצלו ממש שמחה וצהלה, והיה משמח את כל התלמידים, וזה עם כל הרצינות שהיתה בו.

הוא למעשה בנה את הדור הצעיר של הישיבה.

[הרב יוסף בדיחי שליט"א]

---

⁹ "כשבאתי לשיבה, כך היה הנוהג, אמר לי אז ר' מרדכי פרום עליו השלום: מישוהו צריך לקבל עליך אחריות. לא משנה באיזה גיל אתה, כמה שנים למדת בשיבה" (הרב אמנון שוגרמן שליט"א).

ר' מרדכי היה טורח הרבה על הכנת השיעורים בגמרא, לטובת התלמידים. פעם אמר ששיעור לבחורים בשיעור א' מכין שמונה שעות, בלימוד היטב את כל הסוגיה, ראשונים ואחרונים, ולשיעור ב' מכין שתים עשרה שעות!

בשיעור היו גם בחורים למדניים, והיו שואלים שאלות קשות וחזקות, ור' מרדכי היה עונה לכולם דבר דבור על אופניו. פעם תלמיד אחד שאלו קושיה חזקה מאד על השיעור, ור' מרדכי חשב וענהו קצת, אבל למחרת כשהגיע לשיעור הקדים שהתלמיד אכן צודק בקושיה, ולכן כעת נבאר את הדברים באופן אחר.

[הרב ירחמיאל ווייס שליט"א, מתוך דברים באזכרה בישיבה בתשפ"ב]

ר' מרדכי היה מעביר את השיעורים בקול שקט ומדוד, קצר ולענין. שקול מאד, אין מילה מיותרת, סברות ברזל. למדן גדול ועדין נפש.

היה גם איש מעשה נמרץ: פעם גנבו לבחורים מהישיבה וינטילים מהאופניים, פנו הבחורים לרצי"ה זצ"ל ואמר להם שאין ברירה אלא לפנות למשטרה, כשרצו ללכת לבצע פגשו את ר' מרדכי וסיפרו לו, אמר להם "תנו לי רבע שעה", הלך להיכן שהלך וחזר עם שקית מלאה וינטילים... לא סיפר איך השיג בחזרה את הגניבה...

[הרב שלמה אבינר שליט"א]

מעשה בבחור שלא הרגיש טוב ולא הגיע ללימוד, ר' מרדכי זצ"ל שאל אותו היכן היה, וענהו הבחור "אונס רחמנא פטריה", השיב לו ר' מרדכי: "נכון, אבל תלמיד חכם לא יוצאים מזה"...

[הרב אליעזר ווייל שליט"א]

ר' מרדכי השקיע רבות בשיעוריו בישיבה, ותלמידיו ציינו שהשיעורים היו יפים מאוד, בסגנון ישיבתי למדני. גם רבינו הרצי"ה זצ"ל התבטא על שיעוריו, שהם "שיעורים טובים מאד":

לשאלת הבחור יאיר אוריאלי האם להמשיך ללמוד בישיבת "מרכז הרב", או ללכת לישיבה אחרת בשביל לשמוע את השיעורים של הראש ישיבה שם, הרב פרום אמר לו בענוותו שמצידו אם הוא רוצה ללכת לשם יכול בהחלט לעשות זאת, ואם אח"כ ירצה יוכל לחזור לכאן, אבל הרצי"ה אמר לו שהשיעורים של הרב מרדכי פרום הם **שיעורים טובים מאד**, ולכן כדאי לו יותר להשאר ללמוד בישיבת "מרכז הרב"!

[ע"פ הספר "בשיפולי גלימתו" על רבינו הרצי"ה זצ"ל, הרב יאיר אוריאלי, עמ' 50].

מו"ר הרב מרדכי פרום זצ"ל, היה אהוב על כולם, ושיעוריו היו מאוד ברורים, מסודרים ובנויים לתלפיות, ועל כן זה היה תענוג להשתתף בשיעוריו, באשר הוא ניחן בכישרון מיוחד להאהיב את התורה על כל תלמידיו ושומעי לקחו.

[הרב אליאב שוחטמן שליט"א]

ר' מרדכי זצ"ל היה בעל הסברה נפלאה. מכל שיעור שלו היית יוצא עם דברים ברורים, בין אם זה בפשט הגמרא, ובין אם בראשונים או באחרונים שהיה מביא בשיעור. הוא לימד גם את שיעור א' וגם את שיעור ב'. בשיעוריו היו משתתפים גם אברכים מבוגרים, כגון הרב יוסף ברמסון זצ"ל שהיה קבוע בשיעוריו.

[הרב יצחק שילת שליט"א].

למדנו אצלו בשיעור א' וב'.

בשיעור א' התמקד יותר בהבנת הפשט במהלך הגמרא, ובשיעור ב' יותר בעיון ועומק.

השיעור היה מאוד מובנה. ידע הרבה מספרי ראשי הישיבות שקדמו לו, אבל השיעור שלו היה מתוך עמל שלו, ואמר מערכה עצמית שלו.

ר' מרדכי בצניעותו¹⁰ לא ישב במזרח בישיבה, אלא בצד ליד הכניסה לאולם. הרצ"ה זצ"ל מאוד העריכו. פעם ביקשו ממנו לדבר דברי תורה באיזו שמחה, ובתחילה סירב מכל מיני נימוקים, ובין השאר: "צריך להיות כעת השיעור של ר' מרדכי!".

[הרב הושע רבינוביץ שליט"א]

היה מיוחד מאוד בצורת ההעברה של הסוגיה, ממש שיעורים בנויים למופת. כשהיה אומר סברא בשיעור פניו היו קורנות משמחה.

פעם אמר ר' מרדכי זצ"ל, בהתפעלות, הנה כאן בישיבת "מרכז הרב" אין "משגיח" ולומדים מאוד חזק, אין זה אלא מפני שרוחו של מרן הרב זצ"ל מרחפת בבית המדרש.

היה מביא בשיעוריו מדברי מרן הרב זצ"ל, גם דברים שראה בכת"י וכו', עוד לפני שנדפסו. בכלל היה מקושר מאוד לרוח הרב זצ"ל, וראה זכות גדולה לעצמו שהשתדך עם משפחת הרב.

יצר סדרים מסוימים בישיבה, כגון דרך ההתקבלות לישיבה [ראה לעיל גם בדברי הרב מגנס שליט"א], וראה בזה ענין של כבוד הישיבה וכבוד התורה.

ידידו הרב משה דימנטמן שליט"א, מתלמידי הישיבה, היה מגיע לפעמים לשמוע שיעוריו, ואמר שר' מרדכי זצ"ל הוא "בנאי מעולה" של שיעורי תורה, איך לבנות שיעור כראוי, ורצה להחכים מזה.

בסעודת ליל שבת, כשהיתה איתו אשתו והתלמידים, נתן תחילה מבציעת המוציא לאשתו ואח"כ נתן להם, ואמר שמקורו ממרן הרב זצ"ל שכך נהג,

---

¹⁰ ר' מרדכי זצ"ל היה איש צנוע, לא מתגאה ולא מתפאר (הרב יהושע כץ שליט"א).

גם כשהיו לידו תלמידי חכמים וכו', מפני שלאשתו יש לו "חיוב" לתת לה, מדין מזונות, ולכן הקדים אותה.

[הרב זרח נובגרוצקי שליט"א]

כשהרב מרדכי היה אומר חידושי תורה היו רואים את השמחה הגדולה שלו על הפנים, ממש בצורה מיוחדת, וכנ"ל זכורני גם אצל הג"ר שמואל רוזובסקי זצ"ל

(הרב יהושע בן מאיר שליט"א).

השיעורים שלו היו ברורים ומסודרים מאד, ולמדתי ממנו הרבה. לא היה לי אליו קשר אישי ממש, אבל אני אסיר תודה לו על כל מה שקיבלתי ממנו.

[הרב משה גנץ שליט"א]

כשנכנסנו לשיעור א', הרב מרדכי כינס אותנו לשיחת פתיחה, ודיבר על החשיבות שיהיה בישיבה אחדות בין השיעורים והגילים, כולנו ביחד כאיש אחד בישיבה וכו'.

וגם אמר לנו אז וורט נחמד, שבברכות דף כח נחלקו האמוראים כמה ספסלים התווספו בבית המדרש, ארבע מאות או שבע מאות, ותמוה שנחלקו על מאות ספסלים, איך יתכן לטעות בזה, אלא יתכן שנכנסו גם צעירים, והשאלה האם היו ביחד בבית המדרש, או התנהלו כמו שתי ישיבות נפרדות ואינם נספרים....

[הרב מרדכי פרידמן שליט"א]

נהניתי מאוד מהשיעורים של הרב מרדכי זצ"ל, ומההסבר העמוק והבהיר.
את השיעור העביר בנעימות גדולה.

גולת הכותרת של שיעוריו היו השיעורים לקראת החגים לכלל תלמידי
הישיבה. שיעורים מעמיקים על מהות החג ועל מצוות החג, ביחד עם בהירות
ופשטות, עד שהיתה הרגשה איך לא חשבנו על זה מקודם...
[הרב ישעיהו מייטליס שליט"א]

לישיבה הגיעו בחורים צעירים שחלקם היו ברמה נמוכה יחסית של לימוד
גמרא, ור' מרדכי זצ"ל כשהיה הר"מ בשיעור א' השקיע הרבה ללמד אותם
איך לומדים. היה מדייק ברש"י, בתוס', במהרש"א ומהר"ם, עמל איתם
הרבה בפשט של הדברים, להבין כל מילה בתוס' שתהיה מדויקת ומוסברת.
אם תוס' כותב שלושה תירוצים או קושיות, מדוע דוקא כך, ולמה כל דבר
נצרך. עבודה יסודית עם הרבה עמל, והתרגלו הבחורים לחרדת קודש כלפי
כל מילה בגמ' ובראשונים. לכן גם נצרך להרבה זמן להכנת השיעורים, מפני
שלא הסתפק רק בסברא אלא בעיקר עמל עם הבחורים בשיעור א' על ההבנה
והיסודיות. ר' מרדכי חשב כל הזמן איך אפשר לקדם את הבחורים הצעירים,
ובנה אותם מהיסוד בלימוד הגמרא והראשונים.

פעם כשישב שבעה דיברו בבית האבל דברי תורה. שאלו אותו, הלא "פקודי
ה' ישרים משמחי לב", והאבל אסור בשמחה, ור' מרדכי השיב שאמנם אסור
לעסוק בדברים משמחים, אולם חכמים לא התכוונו שיהיה לאבל שאינו
עוסק בתורה צער גדול כל כך...

בפורים היה בפתירות של שמחה ובדיחותא עם הבחורים, ואמר פעם שבעצם
כל ימות השנה הוא "מתחפש", יותר רציני, ובפורים זה האמת שלו....

[הרב נפתלי בר אילן שליט"א]

ר' מרדכי בשיעורים היה מזכיר לעיתים קרובות בשיעוריו את הסטייפלער זצ"ל, אצלו למד בנערותו.

זכורני משל יפה שאמר לבחורים, שתי מכוניות נוסעות מירושלים לתל אביב, אחת אדומה ואחת כחולה, הכחולה השיגה את האדומה, מדוע? מפני שהיא כחולה... זה דבר נכון, זו כחולה וזו אדומה, אבל לא זוהי הסיבה מדוע מכונית זו השיגה את זו...

כך גם בלימוד, צריכים לבחון בחילוקים מהי הסיבה האמיתית לחילוק בין הענינים והסוגיות והשיטות בסוגיה!

[הרב אריה שטרן שליט"א]

היתה לו מסירות לתלמידים. ר' מרדכי כתב מכתב להורים שלי לשבח אותי על הלימוד וכו', וזה היה דבר שכנראה היה עושה מדי פעם לפי הענין לחיזוק התלמיד.

[הרב עזריאל קארפ שליט"א מקרית-ספר]

ר' מרדכי זצ"ל היה בעל מנגן גדול, היה לו קול נעים מאד¹¹, ואהב לשיר שירים חסידיים. הכניס את עולם הנגינה לישיבה, ישב איתנו הבחורים ושר איתנו שירי קודש בליל שבועות, ביום שבועות, ועוד פעמים. היום זה יותר רגיל, פעם זה היה חידוש.

[הרב יעקב אריאל שליט"א]

---

¹¹ גם הרב יצחק שילת שליט"א מסר, שר' מרדכי "היה בעל תפילה מחונן, בעל קול ערב. כשעבר לפני התיבה בזמנים מיוחדים היה מאד נעים לשמוע אותו". וכן מסרו עוד רבים מתלמידיו.

בהלווייתו התבטא מרן הגר"ש ישראלי זצ"ל: "לקחו לנו את הבעל תפילה, כנראה שהיו צריכים אותו לתפילה בשמים" (מפי הרב יהושע מגנס שליט"א).

א. ר' מרדכי היה איש נעים הליכות וטוב סבר כלפי כל תלמיד בשיבה. יחד עם גאונו בתורה, כבר מגיל צעיר, וכן כשרון הכתיבה וההסבר – היה עניו וצנוע.

ב. שיעוריו – היו בנויים, אריח על גבי לבינה, **בהירים מסודרים ומנוסחים כדבעי**. איתגרו ודירבנו תלמידים חדשים וותיקים כאחד ללמוד ולהבין לעומק הסוגיות.

אמנם, היתה לנו יראת כבוד גדולה כלפיו גם עקב היותו חתנו של הרב נתן רענן זצ"ל וגם בהיותו 'מגיד השיעורים' של שנה ראשונה ושניה, אך היתה גם הרגשת קשר וקירבה ואפילו אהבה. היתה זו הידיעה וההרגשה שיש אופן קשבת של סבלנות לשמוע¹², ורצון להבין ולהשיב לכל שאלה (פשוטה ככל שתהיה), גם אחרי השיעור.

ג. שיעוריו היומיים, וכן השיעור של "פעמיים בשבוע" – ליותר ותיקים - ניתנו ב'חדר האורחים' ולא באולם בית המדרש כמו השיעורים הכלליים - כאשר הוא יושב בראש השולחן הארוך, אבל מדבר ממש ב"גובה העיניים" היוקדות והמחייכות כאחד.

ד. היה "בעל מנגן" עם קול ערב רך ונעים, שאהב גם לשיר וגם ללמד מנגינות וניגונים חסידיים.

בהיותו 'בעל התפילה' בימים הנוראים ובשבתות נשמעה מקולו הנעים נימה של הדרת כבוד, יחד עם תחינה לפני בורא עולם, כשליח ציבור אמיתי.

ה. בהקפות ובשמחות אהבנו לרקוד ולשיר יחד איתו, וכן ללמוד ממנו ניגונים חדשים (במיוחד בשמחת תורה כאשר הביא כל שנה ניגון ל"משיב הרוח ומוריד הגשם" אשר כידוע, אמירתו- שירתו תשעים פעמים, בימים שלאחר

---

¹² גם הרב יוסף כפיר שליט"א העיר על הסבלנות העצומה שהיתה לרב כלפי תלמידיו, שחלקם היו בתחילת דרכם בעולם התורה, והיה צורך לסבלנות בשיעורים וכו'.

החג, יש לכך השלכות להלכה, ואכמ"ל. בדרך כלל שרו עימו התלמידים שנשארו בתום ההקפות כאשר "ישבו לנוח" אחרי המאמץ¹³.

הרבה זכרונות שלי כתלמיד ישיבה מתחיל-צעיר שזורים בתחושות הצער הגדול על ייסוריו בחייו ועל הסתלקותו בטרם עת מעלמא הדין.

זכותו תגן עלינו. תנצב"ה.

[הרב יוחנן פריד שליט"א]

---

¹³ בספר הליכות שלמה (פסקי מרן הגרשז"א זצ"ל) תפילה עמ' קי הערה 96 כתבו בשמו: "והוסיף שכן נהגו ותיקי ירושלים לשורר צ' פעמים 'מחיה מתים וכו' ומוריד הגשם' ביום שמיני עצרת בעת ההקפות".

מאמרי הערכה

✧ הרב אליהו מרדכי ולקובסקי זצ"ל

✧ הספד הגאון הרב שאול ישראל זצ"ל

✧ הרב חיים שטיינר שליט"א

✧ הרב אביהו שוורץ שליט"א

מאמרי הערכה

ר' מרדכי קיבל הרבה הסכמות חשובות מגדולי הדור על ספרו "תורת הלוי".
נביא כאן בלשונה את הסכמתו הנרגשת של הרב אליהו מרדכי הלוי ולקובסקי
זצ"ל, חבר הרבנות הראשית לארץ ישראל וחבר בית דין הגדול לערעורים:

הסכמת הרב אליהו מרדכי הלוי ולקובסקי זצ"ל

ב"ה ירושלים, עש"ק ט' ניסן תשי"ב
והנה לנגד עיני ספר חדש בשם "תורת הלוי" על ספר החינוך מאת מרדכי
יהודה הלוי פרום ירושלים תשי"ב.

דבר רגיל מאוד, לא חסר לנו ב"ה בתקופתנו ספרים חדשים, מאת פלוני,
הרב אלמוני, באין יוצא מהרגיל, אבל הרושם שעשה עלי כל התופעה הזאת
אחרת היא לגמרי, התחילו להתרוצץ בקרבי רעיונות והשקפות הסטוריות
רחבות, מה תחזינה עיני?

אני הדפסתי אצל אבי אמו תחי' ר' יעקב צדבונים ז"ל המדפיס המפורסם
מפיטרקוב עוד כשאבי זקנו ר' מרדכי יהודה צדבונים ז"ל היה חי, ובהיותי
בן ישיבת ראדין התעניינתי בסיפורי המדפיסים על האדמו"ר ר' ישראל מאיר
מראדין זצ"ל שהדפיס אצלם, ועכשיו בשבתי בירושלים זה הרבה שנים
נתקשרתי עם אבי המחבר דן ר' נפתלי פרום ז"ל, איש ירא וחרד אמיתי,
בענייני הדפסה בדפוס שלהם,

והנה נתהפך הגלגל ובחורבן היהדות הפולנית נחרב גם הדפוס שלהם ונשבר
כל מצבם המסחרי, בינתיים נשארו שני ילדיהם האחים יחי' באין אפשרות
להתקיים, התחנכו בישיבות, נפשם חשקה בחזקה בתורה, ובמסירות נפש
ממש, במלוא הקיפה של המילה, החזיקו בקרני המזבח.

והנה עברו שנים מועטות והביאו לפני ילד כבר כמעט בגיל ובצורה של בן
ישיבה, והוא מתחיל להגיד לפני חידושי תורתו בעל פה ובכתב, חידושים ממש
ולא טיפין טיפין (כביטוי בעל עץ חיים) אלא כנהר שאינו פוסק וכנחל שוטף,
ולא האמנתי למראה עיני, ראיתי כי הנער הזה לגדולות נוצר. עבר עוד זמן קצר
והנה אני מוזמן לחגיגת "תנאים" עם נכדת גאון דורנו הגרא"י קוק זצ"ל,
ראיתי ששר הממונה בשמים לזווג זיווגים הוא מומחה למשרתו (מחז"ל נראה

שמלאכה זו לא נמסרה לשליח), והנני רואה היום לנגד עיני את הילד של אז
ואת המחבר הצעיר של עכשיו,

ואני רואה אותו גם מרחוק, איך אחר יובל שנים הוא יושב בישיבה הגדולה
של זקנו הגאון מרן הרב קוק זצ"ל בתור ראש ישיבה מפורסם בין גדולי
ראשי הישיבות של הדור, ומסביבו חדר גדול מלא ספרים מחיבוריו הרבים
אין מספר למו, מפורסמים בעולם הישיבות כולם.

...דוגמא זו אני רואה בהמחבר דן, באיזה תנאים התחיל להתפתח אצלו כוח
היצירה, כוח גדול נהר שאינו פוסק בית חרושת של יצירה, ואני רואה ברור
ובהיר איך הוא עומד להמשיך לקיימה, זקן ויושב בישיבה, ושמו הולך לפניו,
יראו המעוניינים באושר המשפחה המיוחסת בישראל שהולך ונמשך במקום
שנפל העץ ושם צומחים הפירות, פירות המתאימים להמקור להעץ.

... והנני לברך את ידידי המחבר שימשיך לעלות מעלה ויעלה ויצליח
בכשרונותיו הנפלאים....

הספד הגר"ש ישראלי זצ"ל

ביום הזכרון לרב מרדכי זצ"ל

"על האי שופרא דבלי בארעא - ובכי תרוויהו" (ברכות). מאמר זה צריך הבנה.

זה ספר תולדות אדם, בן עזאי אומר זה כלל גדול בתורה.

נראה שכן עזאי רוצה לומר שהכלל הגדול שמסרה התורה לחתור אליו הוא
שתולדות אדם יהיו ספר, שלא יהיה זה דוגמת הלוח היומי, שכל יום שעובר
נקרע הדף ונזרק, אלא שכל ימי החיים יהיו דבר של קיימא, יהיו חומר לימוד
שממנו יוכלו ללמוד אחרים איך לחיות.

ומהו הבסיס שצריך להוות את חיי האדם, הרי זה מה שאמר הכתוב בהמשכו
"ביום ברוא אלוקים אדם בדמות אלוקים עשה אותו". הרי זה בא לומר על
התרכובת המופלאה של אדם- הנגזר מן השורש אדמה, והדמות אלוקים שבו

ע"י שנזרקת בו נשמה. נעשה אדם, תנה הודך וכו', אחוז בכסא כבודי, הכבוד הוא בהשלטת העליונים על התחתונים. וזהו השופרא דאדם הראשון שהשתלשל אצל ר' יוחנן.

כי בשביל לברוא מציאות רוחנית אשר דבר אין לה עם העולם היה מספיק בבריאת המלאכים, ובשביל נברא מציאות גשמית די היה בבריאת כל חי. הנעשה אדם שתהיה בו התרכובת הזאת, ושיוכל לעצב בידו עפ"י הנתונים שבידו את דמותו הוא.

ואם נבוא להגדיר את תולדות חייו של זה שאנו מקדישים הערב לזכרו, יאמר כי זה ספר תולדות אדם, כי ראוי הוא האיש ותולדותיו להוות ספר לימוד שממנו ילמדו איך לחיות ואיך להתנהג.

ניתנה עליו המעמסה הכפולה של ניהול הישיבה גם במובן סידורי וגם במובן הדרכתי, ואת שני הדברים מילא בכשרון במסירות בצנעא ובהרגשת אחריות.

מרדכי מן התורה- בשמים ראש מר דרור, הראשון לבשמים הוא מרי דכיא. צרור המור דודי לי- אעפ"י שמיצר ומימר לי- דודי לי- בין שני בדי ארון ילון.

אם בתנאים נורמליים ג"כ יש צורך לשמור על האיזון בין העיסוק הטכני של הדברים, לבין הלינה בעומקה של הלכה. ברם בתנאים מסור שמיצר ומימר לי- כשאדם נתון בתנאים בלתי נורמליים, כשצר לו מבית ומחוץ, והוא שומר על שקט נפשי, ועל יחסים מתוקנים, ועושה את המוטל עליו כאילו כל אותם דברים המעיקים אינם קיימים- זהו מין הסוג שעליו אומר הכתוב- בשמים ראש- ראשון לבשמים- המור הזה שאין הייסורים מדכאים אלא מזככים ומעדנים, שהמתקרבים אליו מתבשמים ממנו ונהנים מריחו, גם אם אינם נהנים ממש מתורתו.

זוהי הזכות המיוחדת של הבושם, שלא רק כשטועמים אותו נהנים ממנו אלא שעצם ההמצאות במחיצה עימו גורמת הנאה. ועל זה יאמר "וי על האי שופרא דבלי בארעא", ודאי שתלמידיו אלה שקלטו ממנו דברי תורה ימשיכו להגות בדבריו בכל פעם שיפתחו את דף הגמרא. אולם השופרא הזה, הדמות הנאה אשר מתבשמים מריחה שוב אינה קיימת, ועל דא קבכינא.

היופי בא ע"י התיאום של החלקים השונים, והשופרא בא ע"י התיאום של שני החלקים שמהם האדם מורכב. וזה בא ע"י המרי דכיא, הסוד של הייסורים ממרקים, ייסורים שאין בהם ביטול תורה- אשרי הגבר וכו'.

כי האדם המעלה מטביע הצד הרוחני את חותמו על מהלכיו הגשמיים מעדנם ומשפרם, והנמצא במחיצתו נהנה מאותו עידון שקיבל החומר ומתבשם מריחו. ואם המעשים הטובים ודברי התורה ערכם נצחי הם השופרא הזה שנעלם מן העולם, זהו הדבר שראוי להצטער עליו ולבכות.

כתב הרב חיים שטיינר שליט"א

אדם מישראל שמת דומה לספר תורה שנשרף (מס' מועד קטן דף כה). כתב מרן הרב זצ"ל במאמרי הראי"ה כי יש מדרגות רבות באיכותו של ספר התורה: לפי מידת הכשרות של האותיות ולפי הנוי והתפארת של הכתיבה, של הגווילים, של עצי החיים, של מעיל הספר ושל העטרת והקישוטים המעטרים אותה.

מורנו ורבנו, הרב ר' מרדכי יהודה הלוי פרום זצ"ל, היה ספר תורה נאה ומהודר, שהתקיים בו "זה אלי ואנוהו". הוא היה מוכתר בכשרונות נדירים של העמקה וניתוח הסוגיות בש"ס ובפוסקים, בהבנה בהירה של הסוגיות, ביכולת לסכמן בבהירות ובאמנות מיוחדות של דרכי הוראת הגמרא.

שרשיו: אביו, ר' נפתלי יצחק הלוי פרום – מגדולי חסידי גור – ואמו, מרת לאה לבית צדבונים. אביה וסבה היו בעלי בית הדפוס, בו הדפיס ה"חפץ חיים" את ספריו. ר' מרדכי נולד בפיוטרקוב שבפולין (סמוך לורשה) בשנת תרפ"ח. בהיותו בן שבע עלתה המשפחה לירושלים, ובה למד ב"חדר". את לימודיו המשיך בת"ת "בית יוסף" (נוברדהוק), שם זכה ללמוד גם עם הרב ר' יעקב קנייבסקי, בעל ה"קהילות יעקב", ומשם עבר לשיבת "מרכז הרב", שם התקשר במיוחד עם הרב ר' יעקב משה חרל"פ זצ"ל.

בר' מרדכי היה שילוב של למדנות, מוצקות ושמחה מבית גור, יחד עם לימוד בנוסח של ישיבת "וולוז'ין" שרכש בישיבת "מרכז הרב". למד בהתמדה עצומה, למרות הדוחק שבו משפחתו חייתה, שכן אביו נפטר כבר בשנת תש"ח, ואימו האלמנה הצליחה אך בקושי לפרנס את המשפחה מחנות קטנה שהייתה לה ב"מאה שערים".

בחודש אדר תשי"ב נשא לאשה את מרת צפורה תחי', בתם של הרב ר' שלום נתן רענן זצ"ל ורעייתו מרת בתיה מרים, בתו של מרן הרב זצ"ל. באותה שנה הוציא לאור את ספרו **בית הלוי** – חידושים וביאורים על שמונה המצוות הראשונות בספר החינוך. הספר מעוטר בהסכמות של הגאונים: הרב יצחק אייזיק הלוי "הרצוג" זצ"ל, שהגדיר את המחבר: "הרה"ג, סיני ועוקר הרים"; הרב מאיר חי עוזיאל זצ"ל, שהגדירו: "הגאון החרוף ובקי עוקר הרים"; הרב צבי פסח פרנק זצ"ל, שכינהו: "הרב הגאון המאור הגדול" ושל הרב אליהו מרדכי וולקובסקי. הרב וולקובסקי שהיה חבר הרבנות הראשית וחבר בית הדין לערעורים, הכירו מילדותו ושמע מפיו כבר אז, "חידושים ממש, כנהר שאינו פוסק וכנחל שוטף". והוא כותב עליו: "לא האמנתי למראה עיני. ראיתי כי הנער הזה לגדולות נוצר..."

בשנת תשי"ד החל ללמד בישיבת "מרכז הרב".

אכן השיעורים שנתן מדי יום במסכת הנלמדת, שיעוריו בערבי חגים ומועדים ושיעוריו בנושאים מיוחדים, כמו אלה שנתן בשנת תשי"ט בהלכות שמיטה, היו לשם דבר. ר' מרדכי השאיר אחריו עשרות כתבי יד על הסוגיות הנלמדות בישיבה. חלק קטן מכתביו, על מסכת כתובות, יצא לאור בשנת תש"ס בידי תלמידים, בספר **תורת הלוי**.

"וְעַתָּה כְּתִבּוּ לָכֶם אֶת הַשִּׁירָה הַזֹּאת וְלַמָּדָה אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל שִׁימָה בְּפִיהֶם לְמַעַן תִּהְיֶה לִּי הַשִּׁירָה הַזֹּאת לְעֵד בְּבְנֵי יִשְׂרָאֵל" (דברים לא, יט). בגמרא במסכת סנהדרין דף כד, א כתוב: "תלמידי חכמים שבארץ ישראל נקראו נועם, שמנעימים זה לזה בהלכה". ר' מרדכי זצ"ל היה מקדיש זמן רב להכנת השיעור: קודם כל היה לומד בעצמו את הסוגיה לעומקה, אחר כך היה מתכנן בכתב את המערך המדויק של השיעור, הקושיות שבבסיס השיעור, מבנה המהלך המתאר את הקושיות, ולסיומו של כל שיעור היה מכין סיכום בהיר ומדויק. כך ספגו התלמידים את נועם אהבת התורה ונתקיים בו "שימה בפה". ר' מרדכי היה רגיל לדייק מאוד בזמני תחילת השיעור וסיומו.

זכה להעמיד תלמידים הרבה, הזכרים בגעגועים את שיעוריו ואת שיחותיו.
לימים, לאחר שהרב ר' יעקב כלאב זצ"ל נפטר, לימד ר' מרדכי גם את
תלמידי שיעור ב' בישיבה, וכן היה אחראי על קבלת התלמידים, כשהוא
עוקב אחר התקדמותם ומטפל אישית בכל אחד ואחד מהם.

לאחר כשלוש-עשרה שנות נישואין, זכו הרב והרבנית צפורה לשתי בנות; ואילו
בנם היחיד שנולד חודשים אחדים לאחר פטירת אביו, ושמו בישראל נקרא **נתן**
מרדכי הי"ו על שם סבו הרב נתן רענן ועל שם אביו ר' מרדכי.

"את השירה הזאת" - ולויים לשירים ולזמרם

הרב ר' מרדכי היה לוי. בימים הנוראים היה עובר לפני התיבה ומתפלל בקול
צלול ובמנגינה נפלאה. היה עומד לפני רבש"ע ומתחנן על "עמך ישראל אשר
שלחוני" ומשלב נעימות של שמחה ושבח, כשהוא סוחף אחריו את מאות
המתפללים, שחלקם היו מגיעים ממרחקים כדי להשתתף בתפילתו.

לא זכינו שר' מרדכי יאריך ימים. ליבו לא עמד בעומס העצום שהיה מוטל על
כתפיו. הוא התבקש לישיבה של מעלה והוא אך בן מ"ד שנה. היום הריהו
עומד בתפילה במרומים, יחד עם נשמות ישראל לדורותיהם – בתפילה
שהקב"ה יחזק את עם ישראל, את תורת ישראל וארץ ישראל בשלמותם;
בתפילה שתחודש עבודת הבית הגדול והקדוש, שישובו כהנים לעבודתם,
ולויים לשירים ולזמרם ושישראל ישובו לנוהם; בתפילה לביאת משיח בן דוד
ולתחיית המתים במהרה בימינו, אמן.

[מתוך הספר "**רואי פני הראי"ה**", ערכה גב' שושנה רייך, הוצאת בית הרב]

כתב הרב אביהו שוורץ שליט"א

... מתוך קישורי הדברים נכתוב – אמנם מעט מאוד – גם על הגאון הצדיק הרב ר' מרדכי פרום זצ"ל.

ר' מרדכי מצטרף לתמונה לאחר נישואיו עם הרבנית צפורה שתחי' בשנת התשי"י. כמובן, שזה כבר עולם שונה לחלוטין, מרן הרב כבר איננו כאן עלי אדמות.

ר' מרדכי גאון בלמדנות, והוא מוצא קשר גדול אל דוד אשתו, מורנו ורבנו, ראש ישיבת 'מרכז הרב', הגאון האדיר הרב ר' אברהם שפירא ה' ישמרהו ויחיהו ויחזקהו לאורך ימים טובים וארוכים עם הרבנית פנינה מנשים באוהל תבורך כפשוטו, אשר היא אחותו תלחטו"א של הרב ר' נתן זצ"ל.

ר' מרדכי היה מוסר בשיבה שיעור עיון בגמ'. הוא היה בעל כושר הסברה נפלא ביותר. השיעורים עמוקים, ועם זה מאוד בהירים. דיבורו גם בסערת הלמדנות, מתון ושליט. בתחילה היה מעביר שלוש פעמים בשבוע שיעור לשיעור אי' ופעמיים למבוגרים. כשהתגבר עומס התפקידים התמעטו השיעורים. שמעתי מהרב ירחמיאל וייס – ראש הישיבה לצעירים ותלמיד ישיבת 'מרכז הרב' משנת התשכ"ב – שהרב ר' מרדכי אמר לו, ששיעור שכבר מוכן אצלו וכתוב במחברת משנים עברו, הוא מתכוון לקראתו במשך שמונה שעות, ולצורך העברת השיעור לבחורים המבוגרים הוא זקוק לשתיים עשרה שעות של הכנה. הרב וייס הוסיף, שבאמת הוא היה מגיע לשיעור כשהסוגיא מבוררת אצלו הדק היטב היטב. ישבו בשיעור כמה וכמה עילויים, והיו שאלות קשות וויכוחים, אבל הוא היה תמיד עונה ומפרק בשלוות נפש.

בשנת התשי"ב הוציא לאור ספר בשם "תורת הלוי", בו הוא מחדש חידושים בענייני המצוות סביב 'ספר החינוך'. הוא זוכה להסכמות מהגאונים המופלאים: הרב הראשי לישראל הרב יצחק אייזיק הלוי הרצוג זצ"ל, ומהראשון לציון הרב בן ציון מאיר חי עוזיאל זצ"ל, ומרבה של ירושלים הרב צבי פסח פראנק זצ"ל. הם מגדירים אותו: "הרב הגאון המאור הגדול סיני

ועוקר הרים". "ראיתי שהוא קנקן חדש מלא ישן, כי חננו ד' לב מבין לדלות דברים יקרים ממעמקי הפוסקים ולשית עצות בהלכה בדרך ישרה..."

לאחר פטירת הרב ר' נתן בניסן התשל"ב, נתמנה הרב הגאון ר' מרדכי פרום למנהל הישיבה תחתיו. אלא שהוא לא האריך ימים על משמרתו, ותוך כדי עיסוקו בענייני הישיבה נסתלק מעולמנו, בכ"ח אלול התשל"ב.

הוא והרבנית תלחטו"א השאירו בן ושתי בנות שהקימו משפחות חשובות בעם ישראל.

[דברים מתוך הספר "בדרך התורה הגואלת"]

כתב רבינו הרצי"ה זצ"ל (ב"מילואים להערות" לשו"ת משפט כהן (עמ' שפא) :
"אח"כ במרחשון תשי"א העירני חביבי הרב ר' מרדכי פרום שליט"א שכן הוא גם בתשובת תורת חסד להגרש"ז מלובלין זצ"ל".

הקדמת הרב מרדכי לספרו "תורת הלוי" על ספר החינוך

יצירת העולם ותכלית הבריאה כולה, עיקרה ותכליתה למען קיום התורה. העולם ומלואו לא נברא אלא בזכות התורה, שנאמר ה' בחכמה יסד ארץ (ב"ר פ"א), ועיקר כוונת יצירת האדם ומטרתו, הוא אך ורק שיתמלאו חוקי התורה בכלל ובפרט, כל התרי"ג מצוות בשלימות בכל פרטיה ודקדוקיה, ולכן נברא האדם ברמ"ח איברים כנגד רמ"ח מצוות עשה, וכל אבר ואבר אומר לו עשה מצוה זו, ושס"ה גידים כנגד שס"ה ל"ת, וכמו שדרשו חז"ל במכות (דף כ"ג ע"ב) שש מאות ושלוש עשרה מצוות נאמרו לו למשה, שלוש מאות ושישים וחמש לאוין, כמנין ימות החמה, ומאתים וארבעים ושמונה עשה, כנבד איבריו של אדם, וכתב רש"י רמ"ח מ"ע דכל אבר ואבר אומר לו עשה מצוה, שס"ה ל"ת שבכל יום מזהירים עליו שלא לעבור. וזאת היתה עיקר מטרת יצירת האדם, וכמו שאמר הכתוב עם זו יצרתי לי תהלתי יספרו, לא נאמר עם זו בראתי לי, אלא יצרתי לי, ללמד על הציור הנפלא של בנין האדם, שיצר אותו ברמ"ח אברים ושס"ה גידים כנגד תרי"ג מצוות כו' שכל אבריו וגידיו של אדם יוכלו לספר תהילתו של הקב"ה, והיינו ע"י קיום התורה והמצוות בכל פרטיה.

ואמנם התעלות האדם בצורת נפשו ונשמתו, הוא אך ורק בהכשר פעולותיו אשר זהו תכליתו בעוה"ז לזכך את נפשו ולהעלותה למדרגה היותר העליונה, כדי לזכות וליהנות מנועם זיו שכינתו יתברך שמו, וזהו רק ע"י פעולת האדם בעצמו בקיום כל התרי"ג מצוות בשלימות, וכמו שאמרו ז"ל, שאל טורנרופוס הרשע את רבי עקיבא, אם הקב"ה חפץ במילה למה אינו יוצא הולך מהול ממעי אמו, א"ל לפי שלא נתן הקב"ה את המצוות לישראל אלא לצרף אותם בהם, ולכן אמר דוד, כל אמרת השם צרופה (מד"ר פ' תזריע) וכן כתב רבינו החינוך במצוה ב' וז"ל והעם הנבחר חפץ השי"ת להשלים תכונתו ורצה להיות ההשלמה על ידי האדם ולא בראו שלם מבטן, לרמוז אליו כי כאשר משלים צורת גופו על ידו, כן בידו להשלים צורת נפשו בהכשר פעולותיו, עכ"ל, מבואר דעיקר כוונת היצירה של האדם הוא שישלים צורת נפשו במצוות ה' ע"י פעולותיו הוא, ואם יצא מהול ממעי אמו יחסר לו מצוה אחת מתרי"ג מצוות, ואף שלא יבטל מצוה זו, אבל כיוון שלא יקיים גם בפועל ע"י פעולותיו הוא, יחסר לו ההשלמה האמיתית בהעדר מצוה אחת מתרי"ג מצוות.

ואולם כבר נתקשו בזה, איך אפשר לכל אדם בישראל לקיים כל התרי"ג מצוות, והלא הרבה מצוות לא נצטוו אלא הכהנים לבד וכדומה באלו שלא יוכל כל יחיד בישראל לקיים מצוות יבום.

אלא שהענין מבואר בשתי פנים,

אופן אחד, אמת הוא דאין היחיד יכול לקיים כל שתרי"ג מצוות, אבל בהצטרפות כל ישראל יחד באגודה אחת ויתחברו כולם כאיש אחד ולב אחד, ויסייע כל אחד את חברו בקיום התורה בשלימות, ומה שיחסר אצל האחד ישלימו השני, ומכולם בכללות תצא קיום התורה בכל תרי"ג מצוותיה ופרטיה בשלימות, וכמו שנאמר בעת מתן תורה ויחן ישראל, ואמרו ז"ל (במכילתא יתרו) מלמד שהיו כולם בלב אחד כאיש אחד, והיינו משום דבעת קבלת התורה לא היו יכולים לקבל על עצמם לקיים את כל התרי"ג מצוות בשלימות עד שנעשו כולם כאיש אחד וכל אחד יקיים מה שביכולתו, וישלים את חבירו במה שיחסר לו, וכן להיפך, ומכולם ביחד תתקיים התורה בשלימות, ולכן נתחייבו אז כולם בעריבות משום שהיו כשותפים, ושותפים חייבים בעריבות כל אחד על חבירו.

אופן השני י"ל, דבאמת חייב כל אחד מישראל לקיים כל התרי"ג מצוות, ואף דהרבה מצוות אי אפשר לקיימן בפועל, בכל זאת מוטל על כל יחיד ויחיד ללמוד את כל חוקי התורה ומצוותיה ולדעת ולהבין את כל פרטי המצוות איך לקיימם ולחשוב במחשבה נאמנה, כי באם היה מזדמן לו המצוה שלומד היה בודאי מקיימם, נחשב כבר כאילו קיימם מכיוון שעכשיו אין לו שום אפשרות לקיימם, וכמו שאמרו חז"ל בקידושין (דף מ' ע"א) מאי ולחושבי שמו, אמר רב אשי אפילו חשב אדם לעשות מצוה ונאנס ולא עשה מעלה עליו הכתוב כאילו עשה, ובמנחות (דף ק"י ע"א) אמר ר' יצחק מאי דכתיב זאת תורת החטאת וזאת תורת האשם, כל העוסק בתורת חטאת כאילו הקריב חטאת, וכל העוסק בתורת אשם כאילו הקריב אשם.

ולכן הרי יכול האדם לקיים את כל התרי"ג מצוות בשלימות, ואפילו במצוות שהוא אינו שייך בהן ואינו יכול לקיימן בשום פנים, וזה ע"י לימוד התורה בכל מצוותיה ופרטיה ויהא נחשב כאילו קיימם ממש כיוון שהוא אנוס בדבר, דמה יוכל לעשות שהוא ישראל ואינו יכול לקיים מצוות הכהנים.

ובזה מבואר מה שאמרו חז"ל ביומא (דף כ"ח ע"ב) קיים אברהם אבינו כל התורה כולה ואפילו עירובי תבשילין, ולכאורה איך אפשר לאדם יחיד לקיים כל התרי"ג מצוות, והא מצוות כהנים לא שייכי בישראל והיכן מצינו שקיים

מצות יבום, וכדומה, אבל לפי דברינו מבואר הענין שקיים את כל התורה ע"י שלמד את כל תרי"ג מצוות ובמחשבתו קיים כולם, כיוון דחשב אדם לעשות מצוה ונאנס מעלה עליו הכתוב כאילו עשה.

התקיעות שתוקעין כשהן יושבין, הן תקיעות מן התורה. לאחר מכן, תוקעים במעומד תקיעות נוספות, מתקנת חכמים.

הגמרא בשאלותיה מחדדת את ההבדל בין התקיעות אותן אנו תוקעים משום ש"רחמנא אמר", לבין התקיעות הנוספות שהן אלו שמערבבות את השטן.

התקיעות הראשונות, אותן אנו תוקעים מכח ציווי אלוקי, עדיין אינן מספיקות כדי לערבב את השטן. במצב זה, של ציווי הבא מלמעלה למטה, עדיין עלולה להיות נפילה, וטענותיו של השטן טרם נסתתמו. הרב מרדכי פרום זצ"ל היה אומר בשיעוריו לקראת ראש השנה ומסביר בשם מפרשים למה השטן מתערבב. והוא מקשר זאת לגמ' – תשובה מיראה הופכת זדונות לשגגות, ותשובה מאהבה הופכת זדונות לזכויות – השטן תפקידו לקטרג וזאת הוא עושה, כאשר הוא שומע תקיעותיהם של עם ישראל פעם ראשונה, אומר בליבו הפסדתי – הזכויות נהפכות לשגגות – אך ממשיך במלאכתו, גם שוגג זה עבירה. כאשר הוא שומע תקיעות נוספות שאינן חיוב מן התורה, משמעות הדבר תשובה מאהבה, עכשיו כל עבירה שאמנה תהפך לזכות, ומיד מתבלבל ומפסיק את קיטרוגו כי כל מה שיאמר יהפך מיידית לזכות!

[מסר ר' יגאל גרנביץ]

בתמונה ממול:

רבינו הרב צבי יהודה קוק זצ"ל
נואם בטקס הנחת אבן-פינה לשיבת "מרכז הרב" בקרית-משה.

מאחוריו (מימין לשמאל) רבותינו הגאונים:

הרב מרדכי פרום זצ"ל

הרב אברהם אלקנה כהנא שפירא זצ"ל

הרב יצחק אריאלי זצ"ל

הרב עובדיה הדאיה זצ"ל

הרב "הנזיר" זצ"ל

הרב רפאל הכהן קוק זצ"ל

